

”זאת היא הארץ”: ציונות, אדם ואדמה – היבטים קולנועיים ואמצעים בשירות הציונות

מיכל גורן*

מבוא – קולנוע וציונות

”זאת היא הארץ” נחשב לסרט העברי המדבר הראשון. הוא נוצר בשנת 1935 על ידי ברוך אגדתי על פי תסריט של אגדתי ושל הסופר אביגדור המאירי. בדומה ליתר הסרטים שנעשו בארץ בתקופת היישוב עד לקום המדינה ב-1948, נתפס הסרט הן על ידי יוצריו והן על ידי קהל הצופים כחלק אינטגרלי ממאמץ ההסברה של התנועה הציונית. תנועה לאומית זו שאפה לא רק להקים בית

* מיכל גורן היא תלמידה לתואר שני בספרות כללית והשוואתית באוניברסיטה העברית.

לאומי לעם היהודי, אלא גם לחולל שינוי רדיקלי בחיי היהודים ולהביא ללידתו של "יהודי חדש". ארץ ישראל נתפסה לא רק מבחינה פוליטית כטריטוריה בה יקים העם היהודי את ביתו, אלא כמקום בו חי העם היהודי בימי קדם וכמקום היחיד בו ניתן יהיה להשיל את תכונותיו של "היהודי הגלותי" וליצור "אדם חדש" מתוך זיקה לעבודת האדמה ולגבורת המלחמה של קדמוני היהודים.

בראשית שנות השמונים של המאה ה-19 התגבש רעיון זה של תחייה לאומית ושל שובו של היהודי אל ההיסטוריה – התנערות מחיי הגולה, לימוד התורה והעיסוק במסחר, לכדי חזרה לעבודת האדמה – סביב דמותו של החלוץ: החלוץ בגופו הוא ההתגשמות של השינוי המיוחל. מדובר בשינוי במימדים שונים: חברתי-כלכלי - עובד אדמה ולא סוחר או תלמיד ישיבה; גופני – אדם חזק ובריא בגופו, המסוגל לחרוש את האדמה תחת השמש היוקדת והלוחם באויביו; רוחני-קיומי: אדם אמיץ וגאה הקרוב לטבע ולאדמה. דימויו של החלוץ ביטא לא רק את "היהודי החדש" אלא אף את התנועה הציונית והלאום היהודי כולו. כהכללה, נתפס החלוץ גמקדיש את חייו לכיבוש העבודה והקרקע, לאורח חיים המתנהל באופן קולקטיבי לחלוטין, כמאמץ תכונות מוסריות ורואה את ייעודו בהכשרת הארץ להמוני העם היהודי שיבואו בעקבותיו¹.

אמנים ויוצרים רבים בשנות העלייה שלפני קום המדינה, ובהם גם יוצרי הסרטים, ראו מטרה חשובה ביותר במתן סיוע להפצת המסר הציוני על ידי הצגת הרעיון והדרך שבה הוא קורם עור וגידים על אדמת הארץ. לכן הנושאים העיקריים של הסרטים בתקופת היישוב היו, כפי שכונו אז, הפרחת השממה, כיבוש העבודה, גאולת הקרקע והחלוצים. חלק מהסרטים, בעיקר בשנים הראשונות להתחדשות היישוב העברי, הופקו על ידי מוסדות התנועה הציונית ובעיקר קרן היסוד וקק"ל במטרה מוצהרת לגייס תמיכה ותרומות למפעל הציוני. אולם גם הסרטים שנעשו על ידי יוצרים פרטיים ביטאו את הרעיונות הללו של האתוס הציוני מאחר ונעשו על ידי אנשים שהגיעו ארצה ממניעים ציוניים והיו חלק מהגשמת החזון. בבואנו לדון ב"זאת היא הארץ", אם כן, יש להביא בחשבון את רוח הזמן בו נעשה הסרט, את אמונתם של יוצריו, ואת מערכת הציפיות מהמדיום הקולנועי ביישוב ובתנועה הציונית בעולם.

¹ אריאל פלדשטיין. חלוץ, עבודה, מצלמה – הקולנוע הארצישראלי והרעיון הציוני 1917-1934, תל אביב, 2009. ע' 14.

הגוף הציוני החדש

הפקת "זאת היא הארץ" היתה המטרה העיקרית שלשמה הקימו האחים ברוך ויצחק אגדתי את חברת "אגא". התסריט, שנכתב על ידי הסופר אביגדור המאירי, נועד לספר את סיפורה של ההתיישבות העברית החדשה בארץ ישראל בחמישים שנותיה הראשונות. הסרט הוא למעשה קולאז' של שלושה מקורות פילמאיים: א. ארכיון הצילומים של יעקב בן דב, ראשון יוצרי הקולנוע בארץ, משנת 1917 ועד לתחילת שנות ה-30; ב. ארכיון חברת "אגא", שכלל קטעי סרטים שצולמו משנת 1931; ג. צילומים חדשים שצולמו במיוחד עבור הסרט, חלקם עלילתיים וחלקם דוקומנטריים. במהלך הסרט משתלבים קטעי הארכיון, הסצנות המבוימות והצילומים הדוקומנטריים במטרה להביא תמונה רחבה ככל האפשר של אבני הדרך בתולדות היישוב ושל החיים בארץ בזמן הפקת הסרט.

סצנת הפתיחה של הסרט מתארת את הרקע לעליית היהודים לארץ ישראל. הארץ מתוארת ברצף צילומי מדבר, טרשים וחורבות בית הכנסת בכפר נחום. התנועה היחידה בשממה זו היא של שיירת גמלים ושל פרש בודד במדבר. אל תוך התנועה העצלה הזו ובניגוד מוחלט אליה מופיעה לפתע קבוצה של ביל"ויים שחופרים גומה, שותלים עץ ומתחבקים תוך כדי שירה. כדי לתאר את המשך הפעילות הזו קופץ הסרט כחמישים שנים קדימה ועל המסך מופיעות חגיגות היובל של המושבה ראשון לציון. לאחר מכן מופיעה סצנה המתארת תוך שימוש באפקטים מיוחדים שונים. חלוץ החורש את האדמה עד למותו ולהיטמעות גופו המת באדמה, וכן חלוץ הגוסס מקדחת בבית חולים ונפטר מן המחלה, לאחר שנושא בפני אהובתו המבכה אותו נאום מפורסם: "לא כל האדם זוכה לקבר פורח כזה... אל תעזבו את קברי, אל תעזבו את חדרה!". הסצנות הבאות מתייחסות ליישוב העירוני: חלוץ עוזב את הקבוצה ועובר העירה, שחזור של טקס הנחת אבן הפינה לתל אביב וחגיגות ה-25 לעיר העברית הראשונה.

הפרק הבא מתרחש בתקופת מלחמת העולם הראשונה ואחריה: צעירים יהודים מתגייסים לצבא הבריטי ומופיעים במסדר של הגדודים העבריים; הכרזת בלפור; ביקורו של הנציב העליון הראשון הרברט סמואל; וחנוכת האוניברסיטה העברית. בעקבות זאת מופיעה סדרת צילומים של עולים המגיעים ארצה וצילומי שלבים שונים בבניית מבנים בתל אביב – תנופת הבנייה בארץ ישראל. הסצנה הבאה היא שיחה בפרדס בין שני חלוצים, הנוגעת בשאלה מהותית לחיי העולים: מה עדיף? החיים בכפר או בעיר? במקביל לשיחה מוצגים מראות רחובות תל

אביב התוססים. הנושא הבא חוזר אל "הגוף הציוני החדש", אלא שכאן הוא כבר התגבר על קשיי לידתו בארץ ישראל: הגוף שקודם לכן גסט בחדרה ונבלע באדמה אותה הוא עבד, מוצג כאן כגוף חזק ובריא כבר מלידתו. תמונה אחר תמונה מציגות תינוקות צועדת ומבצעת תרגילי התעמלות מרשימים, המוני אדם על שפת הים, סצנות של התעמלות המונית, שייטים צעירים בסירה ועוד. לקראת סוף הסרט מופיעה סדרה של נופי ההתיישבות העובדת, צילומי נוף בהם משולבים צילומי צעירים עובדים, שרים ורוקדים: צעירים שבים מעמל היום, נשים חורשות בשדה, תמונות של זריעה, השקיה וקציר, ולבסוף – צילומי פירות וירקות ובעלי חיים ברפת ובדיר, במקביל לצילומי ילדים. תמונת הסיום, תמונת השיא הן מבחינת המוסיקה האינטנסיבית והם מבחינת העריכה המהירה, היא שילוב בין צעירים רוקדים הורה במעגל לבין שיבולים מתנועעות ברוח. העריכה הקופצנית בין התמונות גורמת להקבלה בין הגוף הרוקד לבין השדה המתנועע, בעיקר באמצעות התנועה המקבילה של השניים וכן התמונה הקטועה: התמונות מתמקדות בעיקר ברגלי הרוקדים ולא בגוף השלם, כך שהן ממש נדמות לשיבולים ולא לחלק מאינדיבידואלים.

המדיום והמסר

ברוך אגדתי עלה ארצה בשנת 1910, בהיותו נער בן 15. הוא למד ציור בבצלאל ועבד לפרנסתו כמורה לריקודים סלוניים. בתחילת דרכו האמנותית התרכז אגדתי במחול ועבד כרקדן בלט, ככוריאוגרף של מחול ישראלי וכיוצר הריקוד הידוע עד היום כ"הורה אגדתי". באמצע שנות העשרים עבר לעסוק בתחום הראינוע והחל להפיק ביחד עם אחיו יצחק את יומני החדשות שנקראו "יומני אגא" – כינוי החיבה של אגדתי. תחום נוסף בו התפרסם אגדתי בקרב הישוב היהודי של זמנו היה ארגון נשפי פורים². יכולותיו וכישרונותיו האמנותיים כולם: מחול, ציור ובימוי, באו לביטויים ב"זאת היא הארץ". בסרט סצנות מחול, ביצוע שני שירים על ידי יוסף גולנד וחנה קיפניס, קטעי משחק מבוזבזים עם שחקני תיאטרון ידועים בהם שמואל רודנסקי, בצלאל לונדון, רפאל קלצ'קין וכן

² יעקב גרוס ונתן גרוס. הסרט העברי – פרקים בתולדות הראינוע והקולנוע בישראל, ירושלים, 1991. ע' 140.

קטעים תיעודיים. כל אלה משתלבים לכדי אמירה אחת: זאת היא הארץ של העם היהודי, המשיב אותה לחיים.

הסרט נפתח במניפסט בכתב שכותרתו היא "תחייתה של אומה". ואכן, הנושא המרכזי בסרט הוא של אדמה חרבה ושוממה ההופכת לארץ משגשגת של ישובים חקלאיים פורחים ועיר סואנת ותוססת על ידי עבודתם והקרבתם של החלוצים. בהמשך נאמר שלא מדובר ביצירת דמיון קולנועית אלא תיאור אותנטי של חיים אקטואליים ושל סיפורם של החלוצים ההרואיים, שהראשונים שבהם הגיעו לארץ ישראל חמישים שנה לפני זמן הפקת הסרט, כדי לגאול את הקרקע החרבה ומוכת הקדחת בדם וביזע. החלוצים מתוארים כפורצי הדרך לאלפי גברים ונשים שיבואו בעקבותיהם, וכך יקום הבית הלאומי של העם היהודי.

בחלקו השני של המניפסט מובא מסר נוסף ששימש את דוברי התנועה הציונית באותה התקופה: הברכה שמביאים החלוצים אינה שמורה לישוב היהודי לבדו. המפעל הציוני מהווה תרומה חשובה לקדמה החברתית של האזור והאנושות כולה. הן ההתפתחות החקלאית והן הדוגמא של חיים חברתיים צודקים ושוויוניים, אמורים להביא תועלת גם לתושבים הערביים של הארץ. מוטיב זה של הקדמה שמביאה הציונות לכל מי שחי בארץ, יהודים וערבים כאחד, מופיע בכתביהם של רבים ממנהיגי הציונות, החל מ"אלטנוילנד" להרצל וכן בסרטים רבים. לרוב, הסמל לכך הוא חפירת באר מים המשמשים את בני שני העמים.

המניפסט מדגיש כמה נקודות עיקריות:

- הדגשת היות הארץ שוממה, אדמת טרשים וחול מדבר, בטרם הגיעו אליה החלוצים. אין בטקסט אזכור לחיים פעילים קודמים שהתקיימו בארץ.
- עבודת האדמה והפרחת השממה בידי החלוצים מוצגות כהישג של הציוויליזציה המערבית והקדמה במאבקן בכוחות שמרניים ופרימיטיביים של כפריים נבערים מדעת, שאינם מסוגלים ואינם מעוניינים לקדם את עצמם.
- החלוצים מתוארים כאנשים המתמסרים לחלוטין למשימה הלאומית (שהיא, כאמור, גם משימה אוניברסאלית) ומוותרים על האינטרס האישי שלהם למען רווחת העם כולו.

מעניין לציין שעל אף המניפסט המגויס למטרות האידיאולוגיה הציונית, הסרט עצמו אינו "סרט תדמית" פשטני שאינו מתעלם מן הקשיים המרובים בהם נתקלו המתיישבים החדשים בארץ. נהפוך הוא, הוא מציג קשיים אלה כאתגרים ממשיים, ולא רק כאויבים מיתולוגיים עליהם התגברו החלוצים בכוחם האדיר. הסרט מתעכב על פגעי האקלים הקשה, המחלות, הבדידות והעזיבות של חלוצים רבים³.

השוט הראשון של הסרט, צילום מקרוב של חול, מציג לראווה את תפיסת העולם של המניפסט המובא בו: מדובר בארץ שבתחילה היא שוממה לגמרי. בהמשך נראית אדמת טרשים, ורק עץ יחיד ובודד הממחיש בעיקר את היעדרה של צמחייה ירוקה, עומד עליה. אך בהמשך רצף התמונות הראשון אנו למדים שלא תמיד האדמה הזו היתה שוממה. בעבר הרחוק התקיימה עליה ציוויליזציה מפותחת. רעיון זה מבוטא באמצעות צילומי חורבות בית הכנסת העתיק בכפר נחום. המצלמה מתעכבת על קטעי עמודים שבורים ומגולפים שהיו חלק ממבנה בעל רמה אסתטית מפותחת, שיועד למטרות רוחניות-תרבותיות.

ברגעים שלאחר מכן מתקרבת אל המצלמה שיירת גמלים. המצלמה מתמקדת ברגליהם כאשר דורכים הגמלים על החול, משאירים בו את פסיעותיהם, אך אינה מראה את פני הבדואים הנוהגים אותם. לאחר מכן עולים צילומי אוהלים, צילום תקריב של גמל וצילום של פרש בודד הדוהר בחול. התחושה הנוצרת היא של ארעיות: אנשים אלה מתקיימים אמנם בארץ, אך הקשר איתה אינו דו-כיווני. הם אינם תורמים לה דבר: לא מגדלים דבר על אדמתה, לא בונים בה מבנים יציבים

ועקבותיהם שבחול נמחות עם הרוח. סדרת צילומים זו מסתיימת בצילומים המתמקדים בשיח צבר. צילומים אלו משמשים כמעבר לקראת הסיקוונס הבא: מחד גיסא, זהו עוד שיח קוצני שאנו חוששים להתקרב אליו בשל קוציו

³ משה צימרמן. סימני קולנוע – תולדות הקולנוע הישראלי בין השנים 1896-1948, תל אביב, 1994. ע' 147.

והוא גדל באזורים צחיחים, מעוטי מים, ומאידך גיסא, יש לו פרי מתוק ושמו הפך לכינוי של בני הישוב היהודי שנולדו בארץ. דהיינו, הארץ השוממת יכולה לפרוח בידיהם של המיישבים היהודים.

ואכן, הסיקוונס הבא מציע פתרון זה למצבה העגום של הארץ הדוממת, הנמה והממתנה לגואלה. באופן דומה לשוט הפתיחה עולה על המסך צילום של שיירה מתקרבת בחול, המצולמת מאותה הזווית של שיירת הגמלים הקודמת. אולם במהרה מגלה הצופה כי זוהי שיירה מסוג אחר: אלו הם חלוצים. הם צועדים ברגל, ויש גם כמה הרוכבים על סוסים ומתקדמים באופן נמרץ. הם לבושים בבגדים אירופאים והראשונים נושאים כרזה עליה כתוב באותיות קידוש לבנה: "בית יעקב לכו ונלכה". שלא בדומה לשיירה הקודמת, הם אינם משוטטים בחולות חסרי מעש ומטרה, אלא נעצרים בהחלטיות, חופרים גומה ונוטעים בה שתיל⁴. הרגע המרגש הוא סמל מובהק לעתיד של שגשוג ופריחה. זהו עידן חדש בתולדות הארץ.

לאחר פתיחה סמלית ומבוימת זו, מופיעה כתובת המובילה אותנו חמישים

שנים קדימה, והסרט מתחיל למעשה בעיסוק בנושאו העיקרי: הצגת מראות ונופים של היישוב היהודי בארץ ישראל והבאת קטעי ארכיון המתארים את ההיסטוריה של חמישים השנים הראשונות של המפעל הציוני בארץ ישראל. כאמור, בסיקוונס הראשון

מוצגת ראשיתו של הסיפור הציוני: עלייתם של חברי ביל"ו בשנת 1882. פעולת שתילת הגפן והצגת השרידים הארכיאולוגיים מציגים את החלוצים לא כחברת מהגרים שהגיעו איש איש לבדו כדי להיטיב את מצבו, אלא כקבוצה מגובשת שבאה להכות שורש בארץ ישראל. אגדתי משתמש בכלים קולנועיים להבעת רעיון זה: למשל, בשוטים הראשונים של הקבוצה לא נראות פניהם אלא תחילה

⁴ בהמשך נחזה בצילומים נוספים של חולות בהקשר של בנייה ופיתוח. אחד מהם יהיה שחזור של הגרלת המגרשים לצורך בניית תל אביב, שבה קבוצת אנשים עומדת במרחב של חול.

רק רגלי החלוצים, הצועדות בקצב ובנחישות. לא הפרט הוא החשוב בסרט, אלא הלאום כולו.

תמונת נטיעת הגפן מתחלפת בצילום תיעודי של חגיגות היובל לראשון לציון בשנת 1932. התושבים חוגגים בשמחה, כמה מהם שותים יין, שהוא בעצם התוצאה של נטיעת הגפן בחולות. יובל השנים של ההתיישבות מכוונת אפוא למטרה של פיתוח הארץ. כדי להמחיש את צדקתו של הרעיון הציוני, הסרט מציג את הצלחתו ועמידתו ביעד ששם לנגד עיניו: בניין הארץ. לצורך כך מביא אגדתי סדרת תמונות של נופי התיישבות. קבוצת צעירים שבה מן השדה לאחר יום עבודה לצילי השיר "עבודה", המושר על ידי הזמר יוסף גולנד שעומד על עגלה. הסדרה מתארת את עבודת השדה בהתאם לעונות השנה: זריעה, שתילה, השקיה, צמיחה, קציר וקטיף. בסופו של התהליך מובאים צילומי תקריב של פירות וירקות שונים. הסרט מקפיד לתאר לא רק את עבודת הכפיים אלא גם שילוב של כלים וטכנולוגיה מודרנית: השקיה עם ממטרות, טרקטור ומכונת חליבה אוטומאטית. זהו חלק מהמסר של ייבוא הקדמה המערבית והישגי המדע והטכנולוגיה בשירות הציונות. נושא זה חוזר ועולה גם במקומות אחרים בסרט, כגון צילום איסוף יתושים מהביצה בצנצנות, לצורך מחקר מדעי והדברת המלריה.

אולם כאמור, הסרט מציג גם את הקשיים הכרוכים בהגשמת המשימה הציונית. הארץ נקנית על ידי העם היהודי לא רק בזכות פעולותיהם של החלוצים אלא אף בזכות הקרבתם. בשני מקומות בסרט מתוארים חלוצים הנותנים את חייהם למען הלאום. הקטע הראשון הוא סמלי יותר: חלוץ שחורש את האדמה נופל ומת. שומר רכוב על סוס דוהר לעברו וממהר לקרוא למחליף שימשיך בחריש. הגופה נעלמת בשוט נמוג (dissolve) ומתמזגת עם רגבי האדמה החרושה.

בסצנה אחרת מוצג חלוץ הגוסס מקדחת בבית חולים. מילותיו האחרונות הן מעין צוואה: "אל תעזבו את חדרה". אהובתו שיושבת לידו בוכה אמנם, אך היא מביעה החלטה נחושה למלא אחר צוואת המת. בהמשך נראה צילום של בית הקברות עם מצבות חלוצים, הממחיש עד כמה גבוה המחיר שהם היו מוכנים לשלם לעמן האידיאולוגיה שלהם. לדעת אריאל פלדשטיין, הציונות מקבלת כאן משמעות דתית⁵.

כאמור, אחת הנקודות הבולטות בסרט היא שאגדתי לא נרתע מלהציג גם את הקשיים ורגעי המשבר והייאוש שעמדו בדרכם של החלוצים. באחת הסצנות יש ויכוח בין שני חלוצים ואחד מהם מתיימש מעבודת האדמה, אורז את מיטלטליו המועטים ועוזב אל העיר. בסצנה אחרת שני חלוצים העובדים בפרדס מתווכחים ביניהם מה עדיף: חקלאות או חיים עירוניים. היחס אל העיר אמביוולנטי בסרט. מצד אחד, הסרט מאדיר את חיי הכפר ההרואיים של כיבוש האדמה. כדי שהדבר יהא ברור דיו, הוא מתעכב על סצנה בה חלוץ העומד בקרן רחוב בתל אביב ומדבר בשבח החקלאות. אולם מצד שני, תל אביב מתוארת בסיקוונס דינאמי של עריכה מהירה כעיר תוססת וסואנת, שיש בה חיי מסחר, כלכלה וחברה ערים.

⁵ אריאל פלדשטיין. חלוץ, עבודה, מצלמה, עמ' 111.

חלוצים החורשים את האדמה ומנגד בנקים ואוטובוסים, יכולים לדור בצוותא ולתרום את תרומתם להרחבת היישוב היהודי בארץ ישראל ולקידומו. הציונות דיברה, כאמור, לא רק על שינוי דמותה של האדמה, אלא גם של האדם. מדובר לא רק על מה שכונה בשם 'חזרתם של היהודים אל ההיסטוריה', אלא גם על שינוי בדמותו של האדם עצמו. אחד מהנושאים של האנטישמיות האירופאית המודרנית היה יצירת דימוי הנחשב נשי לדמותו של היהודי. עם התפתחות השיח המדעי והרפואי של המין בתרבות האירופאית, הוצג היהודי בפרסומים אנטישמיים כחסר מרכיב ותכונות גבריות של אומץ, נחישות ועוצמה, אשר עקב כך הפך ליצור ערמומי החותר במסתרים תחת החברה הנוצרית, הגברית והחזקה. הציונות שאפה לשנות דימוי זה ולהרחיק את היהודי מתכונות הנקראות נשיות. מנהיגים ציוניים כמו הרצל ומקס נורדאו האמינו שהצגת היהודי כחזק, בריא והטרוסקסואל תעזור להתגבר על הסטריאוטיפים שהוצמדו ליהודים. משום כך דיבר נורדאו על 'הדות השרירים' וקידם את היוסדן של אגודות ספורט למתעמלים יהודים. בקולנוע הארצישראלי התבטא הרצון לברוא גבריות יהודית חדשה באמצעות הדגשה של עבודת השדה ועבודת בניין גופנית על ידי גברים מוצקים ומיוזעים, מפגני התעמלות ואזכורים של מיתוסים יהודיים צבאיים עתיקים.

ב"זאת היא הארץ" ניתן למצוא בתיאור המפורט של עבודות השדה והבניין, על כל שלבי העבודה, גם את ההיבט הזה. סיקוונס מיוחד ניתן להצגת מופעי הספורט

וההתעמלות

ההמוניים. סרט אחר, "עבודה" של הלמר לרסקי (1935), מוקדש כולו לנושא זה. לדעת רז יוסף, סרטים אלו, כמו גם רבים אחרים, עסקו בהמצאת

דימוי של הגבר היהודי החדש, שתואר כגבוה, חסון, שזוף, בריא ושרירי, איש מעשה נמרץ ואמיץ.⁶

”זאת היא הארץ” היה סרט שהביא לידי ביטוי ברור, ואף יצר בעצמו דימויים קולנועיים רבים שביטאו את ההיבטים השונים של הנרטיב הציוני. הוא אמנם הציג גם רגעים קשים של ייאוש ומוות, אך התנופה שבה בוים והיכולת של אגדתי לבטא את תחושת הייעוד הציוני באמצעים מגוונים העניקו לסרט השפעה חיובית ואופטימית. בסוף הסרט מנצל אגדתי את כישוריו ככוריאוגרף ומתאר שתי קבוצות חלוצים וחלוצות המתמזגים למעגל סוחף של ריקוד הורה בשדה חיטה. השימוש באמנויות המחול, המוסיקה, הצילום והמשחק הפך את הסיום לסמל שחזר מאז במקומות רבים של ניצחון העבודה הקשה של החלוצים ושל התרבות העברית החדשה על הקשיים הרבים שניצבו לפני המטרה של גאולת הארץ.

⁶ רז יוסף. לדעת גבר – מיניות, גבריות ואתניות בקולנוע הישראלי, תל אביב, 2010. ע' 30.